

УДК 37.013.83:159.9(4)

Олена ЛАЗОРЕНКО

**ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В
КОНТЕКСТІ ПРАКТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ
ПОЖИТТЄВОГО НАВЧАННЯ: ЄВРОПЕЙ-
СЬКИЙ ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Авторська філософська рефлексія проблематики освіти дорослих ґрунтується на спробі осмислення базових принципів, етичних дилем, ціннісних орієнтацій та практичних підходів, що притаманні європейській політиці в освіті дорослих, як одного з сегментів пожиттєвого навчання. Освіта дорослих – це практика навчання та просвіти дорослих, яка відбувається після завершення формальної освіти та виходу людини на ринок праці. Система пожиттєвого навчання в Україні знаходиться у процесі формування, сегмент неформальної та спонтанної освіти дорослих потребує суттєвої розбудови та підтримки з боку суспільства та держави.

Ключові слова: пожиттєве навчання, освіта дорослих, формальна освіта дорослих, неформальна та спонтанна освіта дорослих.

Сучасній гуманітарній та соціальній теорії притаманна методологічна та парадигмальна¹ різноманітність. Для філософії освіти у цьому контексті відкриваються додаткові можливості прискорення урізноманітнення дослідницьких методів та інтелектуальних парадигм, адже з'являються нові пізнавальні установки, відбувається переосмислення категорій та понять, формуються нові форми опису та пояснення від масштабу соціального буття до проблем повсякденного життя людей у ракурсі освітніх потреб. На даному етапі модернізації українського освітнього простору цінності, стандарти, норми, принципи

¹ Від грецької *paradeigma* – приклад, зразок; термін «парадигма» у соціальну теорію уперше впровадив позитивіст Густав Бергман, а його поширенню сприяла праця Томаса Куна «Структура наукових революцій»

якості процесу навчання знаходяться у процесі суттєвої зміни, що накладає на теперішній перелом у соціальній теорії ознаку виняткового значення – здійснити пілотну розвідку поля його пізнання.

Авторська філософська рефлексія проблематики освіти дорослих ґрунтується на спробі осмислення **базових принципів, етичних дилем, ціннісних орієнтацій та практичних підходів**, що притаманні європейській політиці з освіти дорослих як одного з сегментів пожиттєвого навчання. Вхідження України у європейській освітній простір вимагає розбудови усіх складових, сегментів системи пожиттєвого навчання, яка стимулює модернізацію економічної та гуманітарної сфери країни. За визначенням Європейської Асоціації з Освіти Дорослих (ЕАЕА), сегмент «освіта дорослих» у європейській практиці охоплює формальну, неформальну та спонтанну форми навчання дорослих людей.

Дефініція неформальної та спонтанної освіти дорослих

Освіта дорослих – це практика навчання та просвіти дорослих, яка відбувається після завершення формальної освіти та виходу людини на ринок праці. Автор поділяє трактування **неформальної освіти** як навчального процесу, який переважно відбувається поза навчальними закладами, у межах робочого місця, у приміщеннях провайдерів такої освіти, яка не приводить до присвоєння певної кваліфікації, але має визначені часові обмеження та є структурованою щодо використання ресурсів. Дефініція **спонтанної освіти** полягає в тому, що це є навчання у результаті повсякденної роботи та спілкування; спонтанна освіта не є структурована щодо цілей навчання, часових обмежень або форм проведення, й також, як під час неформальної освіти, її учасники не здобувають певної офіційної кваліфікації.

Як зазначається в аналітичних матеріалах Європейського центру розвитку професійного навчання (The European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop) «утвердження неформального та спонтанного навчання все більше усвідомлюється як можливість покращити життя та удосконалити професійні, або ж вивчити нові навички і знання. Усе більша кількість європейських країн звертається до цього напрямку освіти, котрий може стати альтернативою так званому формальному (офіційному) навчанню – адже спонтанне навчання дозволяє підходити до отримання знань «з неформальної» точки зору, і така освіта доступна і на робочому місці – і вдома, на дозвіллі» [1].

Принципи та практичні дії в сфері освіти дорослих

Навчання у дорослому віці, набуття нових знань, вмінь, компетенцій – є суттєво важливою складовою у системі навчання, адже це впливає на

«конкурентоспроможність особистості, шанси на її працевлаштування, захист її соціальних прав і громадянських свобод» – зазначається на офіційному веб-сайті Європейської Комісії [2].

Цей напрямок європейської політики у сфері освіти дорослих базується на **таких принципах**: задоволення потреб економіки та суспільства; управління процесом освіти дорослих повинно бути якісним, ефективним та підзвітним зацікавленим сторонам; дорослі люди повинні мати гнучкий доступ до освітніх послуг, результати навчання повинні мати визнання і підтвердження; освітні послуги повинні бути наближені для сприйняття їх дорослими «учнями», освіта дорослих повинна мати фінансову підтримку. Усі ці принципи знайшли відображення у розробленому у 2006 р. Плані дій з розвитку «дорослої освіти», постійного накопичення знань та підвищення особистої кваліфікації. У 2008 р. План дій підписали національні міністри освіти європейських країн, таким чином підтвердивши необхідність уніфікації національних систем кваліфікації освіти і знань, формування єдиного європейського «Кодексу освіти для дорослих», як це названо в Європарламенті.

Практичними кроками для залучення дорослого населення ЄС у процес пожиттєвої освіти стали наступні акції з «Плану дій». Привернемо увагу до п'яти найбільш вагомих [3].

По-перше, вирівнювання кваліфікації та знань робітників через модернізацію навчання для так званого сегмента малокваліфікованих кадрів (80 млн євро у 2006 р.). До цього призвели демографічні проблеми в Європі (збільшення кількості людей літнього віку – пенсіонерів; збільшення кількості трудових мігрантів та інше).

По-друге, надання «другого шансу» на навчання для молоді, яка не отримала належного освітнього рівня або належної кваліфікації під час навчання у середній школі чи то у технічному коледжі (у 2006 р. у країнах ЄС таких молодих людей було приблизно шість мільйонів осіб).

По-третє, зменшення кількості некваліфікованих осіб різного віку, які саме через неосвіченість або низьку особисту кваліфікацію не здатні виконувати роботи на сучасному модерному виробництві, а отже, не здатні на належному рівні утримувати себе і свої родини (навчання для бідних). Подолати бідність через отримання належної освіти, залучити людей до активного соціального життя – вельми складне, але досяжне завдання.

По-четверте, суспільна інтеграція мігрантів, представників неєвропейських народів з іншими традиціями і культурою у суспільство ЄС; надання мігрантам можливостей через навчання та висококваліфіковану працю досягти певного соціального становища у новій країні. Для цього ЄС запровадив спеціальні вечірні та недільні школи, своєрідні курси підвищення кваліфікації: при

цьому в якості вчителів долучились учорашні «невдахи», які завдяки пожиттєвій освіті покращили своє життя.

По-п'яте, підвищення віку для кар'єрного зростання, адже пожиттєве навчання дає змогу і молодим робітникам, і робітникам старшого віку поліпшити свої трудові навички та загальний інтелектуальний рівень. Вік від тридцяти до сорока років при цьому можна вважати найліпшим для кваліфікаційного, професійного зростання, завдяки отриманню нових знань і навичок.

Загалом, головним завданням навчання дорослого населення є безперервне підвищення кваліфікації або перепідготовка дорослих громадян для всебічного задоволення їх освітніх потреб і забезпечення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці. Конкурентоздатність країни, як було доведено лауреатами Нобелівської премії у галузі економіки Теодором Шульцем і Гарі Беккером, залежить більшою мірою не від матеріального, а від людського капіталу, підвищення кваліфікації та навчання. Згідно з сучасними теоріями менеджменту – це є інвестиціями у персонал підприємства, компанії. Таку аргументацію підтверджують данні про відсоток людського капіталу у зростанні продуктивності праці у країнах ЄС, який складав 22% у 1960–1990-х та зріс до 45% у 90-х роках минулого століття, й зараз ця тенденція залишається панівною у розвинутих країнах. У таких країнах як США та Японія майже 80% національного продукту формується за рахунок нової взаємодії виробництва і науки, революційної трансформації існуючої системи освіти, інформаційної та інноваційної політики.

Починаючи з 2000-го року в ЄС була запроваджені ціла низка заходів та державних програм у сфері пожиттєвого навчання. Наприклад, на офіційному сайті ЄК згадується про: Adult learning, 22 May 2008; It is always a good time to learn. Action Plan on Adult learning (September 2007); Adult learning: It is never too late to learn. Commission Communication (October 2006) тощо [2].

Фінансовими інструментами у просуванні програм пожиттєвого навчання у Європі стали [3]: програма Erasmus у сфері вищої освіти, для професійної освіти діє програма Leonardo da Vinci, шкільне навчання отримує фінансову підтримку завдяки Comenius, і нарешті, освіті дорослих сприяє робота програми Grundtvig, для підтримки європейської інтеграції Європейською Комісією створена та діє програма Jean Monnet.

Етичні дилеми та ціннісні орієнтації в освіті дорослих

Врахування етичних дилем є важливим при розбудові напрямку освіти дорослих як в європейському освітньому просторі, так й у національних мультикультурних середовищах, що його утворюють. Акцентуємо на деяких загальних етичних проблемах, з якими можуть стикатися викладачі, тренери,

що працюють з дорослою аудиторією. Першим рівнем є особистісна система цінностей педагога, яка впливає на те, у який спосіб викладач (тренер або інструктор) вчить дорослих людей, чому вони навчають, і як вони взаємодіють зі своїми дорослими «учнями». Адже особисті цінності впливають на те, чи підкреслює викладач у процесі навчання сильні сторони своїх «учнів» або їхні недоліки; чи ставитися до «учнів» однаково, незалежно від національного чи етнічного походження, гендеру, віросповідання, майнового стану; і, нарешті, чи вірять вони у те, що дорослі можуть навчатися, незалежно від віку, соціального класу і отриманої попередньої освіти і набутого досвіду.

Другий рівень етичних дилем, можна сформулювати через відповідь на питання: «перед ким несе відповідальність за результати своєї роботи викладач у системі освіти дорослих, хто є замовником його або її послуг?» Специфіка роботи у цьому сегменті безперервного навчання, характеризується тим, що замовниками навчання, які ставлять цілі та формулюють завдання учбового процесу, часто можуть виступати роботодавці, державні служби зайнятості, професійні асоціації, громадські організації тощо. Проблеми можуть з'являтися, коли особистісні цілі дорослих «учнів» та офіційні цілі, які ставить замовник навчання, різняться або є протилежними.

Наступним виміром, пов'язаним з ціннісними орієнтаціями, такими як повага, справедливість, відповідальність, турбота та самосвідомість, є їхня реальна убудованість у навчальний процес, як зазначає Ральф Брокет (Ralph Brockett) [4, 9]. Загалом, на практиці така цінність як «повага» може бути визначена шляхом проведення самооцінки викладачем своєї практики – «чи поважаю я дорослих «учнів», яких я навчаю»; справедливість – «чи справедливо я розподіляю увагу до всіх тих, кого навчаю»; відповідальність перед замовниками освітніх послуг – «чи враховані та розглянуті права та обов'язки усіх зацікавлених сторін під час навчального процесу?»; турбота – «чи дійсно я дбаю про інтереси «учнів», якими я займаюсь?»; самосвідомість – «чи здатна(ий) і готова(ий) я задуматися про власну практику освіти дорослих?».

Пожиттєве навчання та освіта дорослих в Україні

Згідно з проведеними автором розвідками [5, 6–7], до складових, які можуть згодом сформувати структуру пожиттєвої або безперервної освіти в Україні, належать шість нижченаведених сегментів (сегментація структури освіти є умовною та може бути переглянута; вона запропонована для більш наочного розуміння різних складових процесу пожиттєвого навчання):

сегмент перший – система навчання у загальноосвітніх школах (допрофесійна підготовка), в професійно-технічних і вищих учбових закладах;

сегмент другий – система післядипломного навчання, що розуміється як

отримання нової кваліфікації, спеціальності або професії на основі раніше отриманої, а також поглиблення раніше отриманих професійних знань (можна визначити як «формальну освіту дорослих»); формальна освіта – це навчальний процес, який зазвичай відбувається в освітньому або навчальному закладі, який має певну структуру та призводить до присудження кваліфікації та отримання диплому);

сегмент третій – самоосвіта у різних формах;

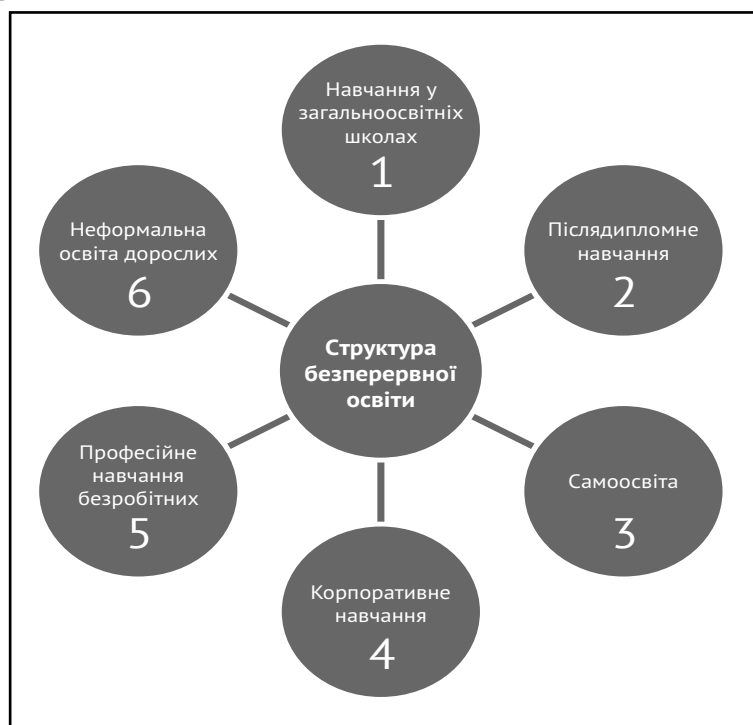
сегмент четвертий – система перепідготовки, підвищення кваліфікації персоналу, корпоративного навчання, тобто яке проводиться для співробітників всередині компанії, підприємства, організації;

сегмент п'ятий – система професійного навчання безробітних громадян за направленням служби зайнятості;

сегмент шостий – неформальна освіта дорослих, яка складається з неформальної та спонтанної освіти дорослих, система якої знаходиться у процесі становлення в країні.

Схематично, структура пожиттєвого навчання в країні може мати графічне зображення, наведене на схемі 1.

Схема 1. Структура пожиттєвого навчання або безперервної освіти [5, 7]

Усі складові процесу безперервної освіти мають бути зорієнтовані на формування і збагачення знань, умінь, навичок, компетентностей для подальшого працевлаштування людини, забезпечення її конкурентоспроможності на ринку праці, продуктивної зайнятості, скорочення безробіття та подолання бідності. При цьому, навчання дорослого населення – невід’ємна, але водночас відособлена частина процесу пожиттєвого навчання.

Однією з прийнятих Україною зобов’язань в рамках Декларації Тисячоліття ООН, яких планується досягти до 2015 року, наміченою ціллю є «Забезпечення якісної освіти впродовж життя». Важливим елементом після здобуття людиною формальної освіти, під якою тут розуміється шкільна, професійно-технічна або вища освіта, є освіта дорослих, яка відбувається після виходу людини на ринок праці.

Одним із сегментів пожиттєвого навчання є система підвищення кваліфікації та перепідготовки. В країні сформована та діє система перепідготовки працівників. Так, загальний показник кількості людей, які пройшли перепідготовку та підвищили свою кваліфікацію, становив 292 тис. осіб у 2008 році, значно перевищуючи показники попередніх років (2007 рік – 197 тис.). Але якщо цей показник порівняти з загальною кількістю підприємств, що зареєстровані у країні (1228,9 тис. станом на 1 січня 2009 року), то узагальнено вийде пропорція: лише 1 співробітник на 4 підприємства. Показник кількості працівників, які пройшли перепідготовку та підвищили свою кваліфікацію, є одним із індикаторів, за яким вимірюється прогрес у наближенні України до цілей розвитку Тисячоліття щодо забезпечення освіти впродовж життя. Згідно останньої оприлюдненої доповіді «Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010» цей показник буде складати 297 тис. осіб у 2011, 310 тис. – у 2013, і нарешті досягти 320 тис. осіб у 2015 році.

Отже, утвердження неформального та спонтанного навчання – головний виклик національній системі освіти, у першу чергу традиційним напрямкам і методам навчання та його визнанню. Доволі часто у традиційній системі освіти людина, яка дотепер вважала, що отримала блискучу освіту і може не боятися за своє майбутнє, опиняється у ситуації, коли отримані нею знання застарівають, а сучасні професійні кваліфікації та вимоги працедавця вимагають поглиблення існуючих знань або ж набуття нових знань та навичок. У цьому випадку людина звертається до нетрадиційної освіти, серед іншого, до неформального і спонтанного навчання, щоб поліпшити кваліфікацію, поглибити знання та набути нові навички і досвід.

На питання про те, наскільки розвинута в Україні система освіти дорослих, особливо неформальна та спонтанна, важко знайти статистичну інформацію. Певним джерелом інформації можуть слугувати данні соціологічних та маркетингових досліджень. Згідно з даними соціологічних досліджень

Інституту соціології НАН України у відповідь на питання про те, «Чи ви відвідували впродовж останніх 12 місяців перед опитуванням будь-які курси, лекції, тренінги або заняття з метою вдосконалення знань або навичок, необхідних для роботи» кількість людей, які дали ствердну відповідь у 2007 році становила 12,1% загально по країні. За даними інших соціологічних досліджень, наприклад, проведених у 2010 р. за замовленням одного з німецьких фондів, що просуває ідеї освіти дорослих, 55,7% відсотків респондентів в Україні відповіли, що вони ніколи не відвідували короткотермінові навчальні заходи чи просвітницькі курси в різних сферах, у той же час потребу у підвищенні кваліфікації, у неформальних навчальних заходах відчувають 29,6% українських громадян.

Неформальна та спонтанна освіта дорослих повинні бути інтегровані у національну рамку кваліфікації, яка знаходиться у процесі становлення в Україні. Тут важливу роль можуть мати вищі навчальні заклади та наукові установи, які будуть займатися підготовкою та підвищенням кваліфікації фахівців у царині освіти дорослих, розробляти та вдосконалювати навчальний інструментарій, проводити спільні дослідження та сприяти обміну досвідом поміж провайдерами таких форм освіти, серед яких в Україні домінуючу роль грають організації громадянського суспільства. Наприклад, останні складають 78% серед організацій, які надають освітні послуги соціально вразливим групам дорослого населення згідно з даними «Аналітичного звіту дослідження у сфері неформальної освіти дорослих у пілотних областях в Україні: Полтавська та Львівська області» (2010), підготовленого українською громадською організацією [6].

Важливість розбудови неформальної та спонтанної освіти дорослих

Приблизно третина дорослих в Україні, згідно з деякими дослідженнями, вбачають потребу у короткотермінових навчальних заходах чи просвітницьких курсах в різних сферах. Зважаючи на порівняно невисокий відсоток українців, які зацікавлені в освіті дорослих, виникає питання: навіщо потрібна розбудова неформальної та спонтанної освіти дорослих?

Європейські фахівці [1, 36] дійшли наступних висновків, які підкреслюють важливість цього освітнього напрямку для розв'язання певних соціально-економічних проблем.

- Неформальне та спонтанне навчання підтримує рух та динаміку розвитку як освітньої системи, так і ринку праці, унаслідок розширення професійних обріїв своїм учням і відповідного підвищення якості праці;
- Просуває ефективність навчального процесу, розширює доступ до отримання знань;

- Просуває рівність можливостей для індивідів, унаслідок чого досягається визнання їхніх знань, навичок і компетенції незалежно від того, яким методом їх набуто. Це допомагає встановити співвідносний якісний рівень на освітньому та трудовому ринках;
- Надає підтримку для отримання навчання таким специфічним групам населення як мігранти, біженці, безробітні, або ж старші працівники;
- Підтримує пожиттєве навчання, унаслідок чого індивід отримує можливість постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію та загальний рівень знань;
- Досягає стандартів європейського рівня (ЄС);
- Оперативно реагує на потреби того чи іншого сектору на ринку праці, або ж сприяє підвищенню професійних кваліфікацій робітника у певному секторі економіки;
- Сприяє пом'якшенню демографічної кризи, надаючи можливість замінити «спорожніле місце» на виробництві новою кваліфікованою «одиницею»;
- Веде боротьбу з дефіцитом кваліфікацій.

Освіта для дорослих розуміється як використання усіх форм освіти на усіх рівнях, які дозволяють дорослим особам із закінченою формальною освітою отримати нові знання та навички, або ж поглибити професійні знання та навички. Цей сектор доволі складний і багатогранний з огляду на особливості життя дорослої людини: від професійної зайнятості – до повсякденних родинних справ. Проте якраз дорослі люди найбільш чітко усвідомлюють, чого вони хочуть навчитись, які знання та навички їм потрібні й навіщо їм ратифікація та оцінювання якості і результатів навчання.

Водночас необхідно розрізняти такі напрямки освіти як навчання для персоналу та навчання для професійних цілей. Доросла людина пов'язує досягнення професійних цілей з виробництвом, розвитком компанії, поліпшенням соціальних умов та винагородою праці, а також з можливістю кращим чином подати себе на ринку праці. Тож для неї навчання у першу чергу має значення саме як покращення професійної освіти, поглиблення професійних знань. Продовження освіти для професійного зростання – це важливий елемент та стимул для утвердження неформального та спонтанного навчання, глибша інтеграція у соціокультурний та політичний простір на регіональному, національному та європейському рівнях. На цьому наголошено, згідно з проведеним моніторингом, у різних документах Європейської Організації Економічного Співробітництва та Розвитку. Експерти ЄОЕСР особливо відмітили досвід країн Скандинавії у царині впровадження неформального навчання для дорослих з метою підвищити їхню професійну кваліфікацію. Доволі часто необхідний навчальний курс розроблено окремими професійними спільнотами та

політиками, зацікавленими у наповненні того чи іншого сегмента на ринку праці, відповідно до потреб ринку праці та економічного розвитку держави.

Таким чином, освіта дорослих, неформальна освіта і спонтанна освіта мають стати невід'ємною частиною пожиттєвого навчання в Україні. Демографічна ситуація в Україні потребує більш повнішого залучення дорослого населення до освітніх процесів, у тому числі пов'язаних із здобуттям нової професії, кваліфікації. У той же час, освіта дорослих не повинна бути сфокусована тільки на потребах ринку праці, завдяки цій формі дорослі люди повинні мати можливість задовольняти свої освітні потреби в навчанні за громадянською, соціальною, культурною, науковою та економічною тощо тематикою. Потрібно налагоджувати співпрацю поміж різними провайдерами освітніх послуг для дорослих з метою покращення якості таких програм, визнання результатів неформального та спонтанного навчання, надання більшої уваги та всебічної підтримки з боку суспільства та держави до програм та проєктів у царині освіти дорослих в країні.

Література:

1. European guidelines for validating non-formal and informal learning – The European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop), Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009.
2. Див. Main policy initiatives and outputs in education and training since the year 2000 http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc1288_en.htm
3. Learning for all http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc58_en.htm
4. Brockett, R. G. «Adult Education: Are We Doing It Ethically?» Journal of adult Education 19, no. 1 (Fall 1990), 5-12 p.
5. Лазоренко О.О., Колишко Р.А. Аналітичний звіт дослідження у сфері неформальної освіти дорослих у пілотних областях в Україні: Полтавська та Львівська область – К., 2010 – 84 с.
6. Освіта Дорослих. Офіційний веб-сайт ГО «Жіноча Професійна Ліга» http://lpw.org.ua/ua/adult_education/.

Елена Лазоренко. Философия образования взрослых в контексте практической парадигмы пожизненного обучения: европейский пример для Украины.

Авторская философская рефлексия проблематики образования взрослых основывается на попытке осмысления базовых принципов, этических дилемм, ценностных ориентаций и практических подходов, присущих европейской

политике образования взрослых как одного из сегментов обучения в течение всей жизни. Образование взрослых – это практика обучения и просвещения взрослых, происходящая после завершения формального образования и выхода человека на рынок труда. Украинская система обучения на протяжении всей жизни находится в процессе формирования, сегмент неформального и спонтанного образования взрослых требует существенного развития и поддержки со стороны общества и государства.

Ключевые слова: пожизненное обучение, образование взрослых, формальное образование, неформальное и спонтанное образование.

Olena Lazorenko. Philosophy of Adult Education in the Context of a Practical Paradigm of the Lifelong Learning: the European Case for Ukraine.

Author's philosophical reflection on the problems of adult education is based on trying to understand the basic principles, ethical dilemmas, values and practices inherent in European policy on adult education, which is one of the segments in lifelong learning. Adult Education is a practice of teaching and educating adults, occurring after completion of formal education and come to the labor market. The system of lifelong learning in Ukraine is in the process of forming and the segment of the non-formal and informal adult education will require substantial development.

Keywords: Lifelong Learning, Adult Education, Formal Adult Education, Non-formal and Informal Adult Education.